

SZABÓ ERVIN ÉS AZ IRODALOM*

Szabó Ervin a teljességet kereste egyéni életében és – teoretikusként – a szocializmusban is. Az irodalom és a művészet iránti szeretete és szenvedélyes érdeklődése nem pusztán egyéni passziót elégített ki nála, hanem része és kiegészítése volt a tudós és a gondolkodó vizsgálódásainak, a könyvtáros és művelődéspolitikus munkájának, hiszen tudta, hogy az új igazságok megközelítésének nem csak intellektuális útja van. Másrészt ez a teljesség-igény mindenfajta duplicitást is kizárt. Sok kultúrpolitikustól eltérően, neki nem volt, nem is lehetett kétféle – azaz külön egyéni és külön „hivatalos” – irodalmi-művészeti mércéje, ítélete vagy akár ízlése. Legalábbis az élő irodalomhoz és művészethez való mindenkori viszonya valamiképpen összhangban volt legáltalánosabb nézeteivel és törekvéseivel. Következésképpen ízlése, irodalom- és művészet-szemlélete általános társadalomfelfogásával, politikai-ideológiai nézeteivel együtt, azokkal kölcsönhatásban változott.

Ez annál is figyelemre méltóbb, mert „hivatásszerűen” Szabó Ervin életének csak egy rövid időszakában foglalkozott irodalmi és művészeti kérdésekkel.

Az irodalomhoz való személyes viszonyáról két hiteles tanúvallomással rendelkezünk. Az egyik saját vallomása, amelyet élete utolsó évében tett olvasmányairól a Kőhalmi Béla szerkesztette *Könyvek könyve* számára. A másik legközelebbi barátjától, Jászi Oszkártól származik.

*Szabó Ervin születésének 100. évfordulója alkalmából.

„Nekem abban a szerencsében volt részem – írja ifjúkori olvasmányairól Szabó Ervin¹ –, hogy a szülői házban viszonylag nagy és igen gondosan válogatott könyvtár állt rendelkezésemre. Így a világirodalom legjavával már akkor ismerkedtem meg, amikor társaim még az iskolai szerzőkkel vesződtek.”

Ebből az időből Dickens, Schiller és Petőfi hatását említi „egész érzés- és gondolatirányára”. Egyetemi éveinek olvasmányából Nietzsche, Emersont és Tolsztojt emeli ki, a továbbiakban viszont – „szakstudiumaira” utalva – nemszépírókat sorol fel: Marxot és Engelst, Kropotkint, Lavrovot, Georges Sorelt, Paretot és a történetíró Grünwald Bélát. Hozzáteszi azonban:

„Tökéletlen volna a kép, hanem említeném meg, hogy költők és regényírók sokszor és mindújra óvtak meg a megcsontosodástól. Hiányosnak tartom ma is minden napomat, amelyen nem volt módomban, hogy rajtuk és általuk üdüljek fel. Egyenkint megnevezni őket nehéz volna. Gyakran olvasom Goethét és a magyarok közül Adyt és Babitsot. De mellettük régiek és újak, magyarok és külföldiek, tarka egymásutánban kapcsolják össze napjaim kevés szabad óráját . . .”

Jászi ennél nyomatékosabban hangsúlyozza²

„azt a fontos szerepet, melyet az irodalom és a művészet játszott Szabó Ervin életében. Legbetegbb és legmegtörtebb korszakaiban is a Szép kultusza nem hagyta el. Kezdetben közel állt ahhoz a felfogáshoz, mely a művészetet célzatosan és szándékosan a szociális haladás szolgálatába akarta helyezni, s örömpeső szívvel üdvözölte Nagy Sándornak ilyen irányú képeit és Csizmadia Sándornak forradalmi tendenciájú

¹ Szabó Ervin vallomása olvasmányairól. *Könyvek könyve*. Bp. 1918. 206–208. Összeáll. Köhalmi Béla: Közli: Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye. Bp. 1959. Szerk. Tiszay Andor. 594–596.

² Jászi Oszkár: *Szabó Ervin és életmunkája*. Bevezető tanulmány Szabó E. „Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban” c. posztumusz munkájához, Bécs 1921, Bécsi Magyar Kiadó. Újabbban: Bp. 1946. Népszava kiadás, 19.

verseit. Azonban finom esztétikai intuíciójával csakhamar megérezte, hogy a művészetnek és a társadalmi fejlődésnek ezt az összeköttetését sem forszírozni, sem irányítani nem lehet, hogy a szociális a művészetben csak akkor igazi érték, ha teljesen spontán és valóban átértzett, hogy még egy antiszociális művész is többet használ a munkásság felszabadítása ügyének, ha igazán művész, vagyis az emberi lélek valódi felderítője, mint a legszociálisabban dikciózó és filozofáló, de aki híján van a teremtő intuíciónak, képzeletnek s belső értésnek. Mégis, a szociális világnézetből fakadó művészetet jobban szerette, mint az individuálisat, és Dosztojevszkij, Tolsztoj, Zola, Gorkij, France kor- és társadalomrajzai legközelebb állottak szívéhez. A magyar költészetben Petőfi és Ady voltak a kedvencei. Kevésszer láttam Szabót megindultabbnak s lelkesültebbnek, mint azon az estén, melyen Reinitz Béla intim baráti körben először mutatta be megzenésített Ady-dalait.”

A pályaképnek ezt a bekezdését azért volt érdemes csaknem teljes terjedelemben idézni, mert Jászi itt voltaképpen pontos rajzát adja nemcsak Szabó Ervin ízlésének és esztétikai nézeteinek, hanem annak a változásnak is, amely az irodalomhoz (és általában a művészethez) való egész viszonyában végbement.³ Szabó irodalmi és esztétikai írásai, amelyek a sors szerencsés rendezése folytán tevékenysége első és utolsó éveiben keletkeztek, lehetővé teszik, hogy szinte lépésről lépésre nyomon kövessük e folyamatot.

A közismerten sokoldalú Szabó Ervin a társadalomtudományok egész sorában számított elsőrangú szak tekintélynek. Egyetemi tanulmányai során – a jog- és állam-

³ Soós Pál: *Művészet és szocializmus, a munkásosztály művészeti nevelése Szabó Ervin korai publicisztikájában*. Debrecen 1974. c., témánkban úttörő jellegű tanulmányában kétségbe vonja ezt a változást. Szerinte Jászi „tévedett, amikor a fiatal és az idősebb Szabó Ervin művészeti felfogást igyekezett szembeállítani”. Mint látni fogjuk, 1914-ben maga Szabó is elismerte és vállalta a lényegbevágó különbséget. Az ide vezető folyamatot természetesen különféleképpen lehet értékelni, lehet fejlődésként vagy – Révai József szellemében – visszafejlődésként is felfogni, de a változás szembeszökő tényét lehetetlen és célszerűtlen is tagadni.

tudományi fakultáson – a közgazdaságtanra és a statisztikára specializálódott. Könyvtárszervezői munkája mellett nemzetközi hírű bibliográfussá lett. Alaposan ismerte kora szociológiai és politikai irodalmát, s önállót is alkotott ezekben a tudományokban. A marxizmusnak, a nemzetközi szocialista mozgalomnak, áramlatoknak és irodalomnak elismerten legjobb magyar ismerője volt. Néhány úttörő tanulmánya és különösen az 1848/49-es magyar forradalomról írt posztumusz művek az első hazai marxista történetíróvá avatja. Ugyanakkor *nem* tartotta magát illetékesnek a filozófia területén és – minden irodalmi-művészeti érdeklődése ellenére – voltaképpen az esztétikai kérdéseiben sem. E kérdésekről viszonylag keveset írt, s ez a kevés is – bizonyára nem véletlenül – egyrészt ifjúkorára esik, amikor messianisztikus hite *még* erős volt, másrészt arra az időre, amikor addig uralkodó ideológiai érdeklődése és beállítottsága az elszenvedett kudarcok hatására *már* helyet adott a társadalmi jelenségek rezignáltabb, ám ugyanakkor differenciáltabb és átfogóbb szemléletének.

A „proletárművészet” apostola

1899 őszétől 1902 végéig Szabó Ervin a Népszava munkatársa s még további két évig az évenként megjelenő Népszava-Naptár, valamint a márciusi és májusi Emléklapok szerkesztője volt. A csekély erővel rendelkező munkáslapnál, mint a párt ifjú „tudósára”, rá hárult az egész – ma így neveznénk – „elméleti és kulturális rovat” vezetése. Megfelelő munkatársi gárda híján a Népszava irodalmi és művészeti tárgyú cikkeit, kritikáit is – névtelenül vagy „-sz.” szignóval – jórészt maga írta. Ez időben tehát, a Szociáldemokrata Párt teoretikus „mindeneseként”, kénytelen volt mintegy hivatásszerűen esztétikai kérdésekkel is foglalkozni, sőt, teljesen járatlan utakon haladva, szinte a semmiből megteremteni és alkalmazni

a hazai marxista igényű esztétikát.⁴ Ez a kényszerűség azonban – fentebb körvonalazott beállítottságából és fiatalos önbizalmából valószínűsíthetően – akkor nemigen lehetett ellenére.

⁴Erre elsőként Soós Pál mutatott rá idézett tanulmányában és *A pályakezdő Szabó Ervin politikai és kulturális törekvései* (Budapest 1977) c. újabb munkájában. Soós nagy érdeme, hogy Szabó e tevékenységi körét először tette önálló vizsgálat tárgyává, s a Népszava megfelelő évfolyamainak feldolgozásával először igyekezett túllépni a korábbi Szabó Ervin-bibliográfiákban szereplő cikkek körén. Felfedezői lelkesedése azonban kétirányú túlzásra ragadtatta. Egyrészt túlértékeli a fiatal Szabó publicisztikájának jelentőségét, máig érvényes marxista esztétikai alapvetésnek tekintve naiv és vulgáris nézeteit is. Másrészt mennyiségileg is túlbecsüli e tevékenységet, amennyiben a Népszavában 1899 ősze és 1903 között megjelent minden művészeti tárgyú cikket – megnyugtató bizonyíték hiányában is – Szabónak tulajdonít, mi több, nyomtatásban megjelent id. tanulmányában már nem is jelzi, hogy kétes hitelű – aláíratlan vagy álnevű – cikkekből is idéz és von le következtetéseket. Holott pl. a „Homo” szignójú cikkek (*Egy szociális népszínmű*, 1900. ápr. 3.; *A takácsok*, 1900. szept. 29.; *Egy verses kötetéről*, 1902. dec. 25.) csaknem bizonyosan nem Szabótól származnak. Szerzősége ellen szól 1) a tőle teljesen idegen édeskés-fellengzős stílus („a szocializmus örök aranyigazságai”, „Csizmadia Sándor énekes ajaka”, „a Nagy-Alföld aranykalászu Kánaánja” stb.), 2) másutt világosan kifejezett eszmei távolságtartása a „Homo” által többször is feldicsért G. Hauptmann-nal szemben, s végül 3) egy személyes körülmény: a *Takácsok* pesti felújítása 1900. szeptember végén volt, Szabó viszont Aline Klatschko-hoz szóló 1901. ápr. 28-i levélfogalmazványában (PI Archivum, 729. fond) azt írja: „tavaly nyár óta nem voltam színházban (akkor is németek játszottak)”. Igen kétes az 1903. márc. 19-i *Proletárköltészet szerzősége* is. Szabó ez időben már nem volt a Népszava munkatársa (ami persze még nem kizáró ok), még kevésbé a cikkben egyedül üdvözítőnek hirdetett realizmus szószólója. A tanulmányban idézett kétes hitelű cikkek közül egyedül az 1899. nov. 21-i *Ponyvairodalom* esetében látszik valószínűnek Szabó szerzősége. E cikkek esetében mindenesetre nagy óvatosságra, filológiai körütekintésre és további kutatásra van szükség. A jelen áttekintés éppen ezért csakis a már bizonyítottan Szabótól eredő írásokra támaszkodik.

A Bécsből hazatért Szabó, aki odakint megismerte a nyugat-európai és az orosz szocializmus mozgalmas légkörét, az értelmiség javát is megérintő széles kulturális sodrását és perspektíváit, ebből a szempontból is száználmasan szűknek és földhözragadtnak érezhette a magyar szociáldemokrata mozgalmat. A pártban sem elméleti, sem kulturális tevékenység nem folyt.⁵ Még a szervezett munkásság is ki volt szolgáltatva a fejlődő kapitalizmus silány népszórakoztató iparának, az érzelgős népszínművek és a ponyvairodalom torzító érzelmi és eszmei hatásának. A pártnak nem volt saját értelmisége, még kevésbé kapcsolata az alkotó értelmiség, a művészek haladóbb csoportjaival. Amikor Szabó Ervin a párt-sajtónál rendszeres – és természetesen ingyenes – munkát vállalt, mindenekelőtt ezeken az égető bajokon igyekezett segíteni. Ha a helyzet néhány év alatt lényegesen megváltozott, ez természetesen sok egyéb tényezőnek – a párt politikai megerősödésének, a szocializmushoz húzó fiatal értelmiség megjelenésének, a Huszadik Század körül csoportosuló gárda belfelé tett fordulatának, a modern irodalom kibontakozásának és támaszkeresésének stb. – de személy szerint mégis elsősorban Szabó Ervin tudatos erőfeszítéseinek és személyes vonzerejének köszönhető.

A pártsajtóba írt cikkeivel ő honosította meg a szocialista szellemű művészet-kritikát és -szemléletet. Ő kezdett fiatal értelmiségiekből és művészekből álló gárdát toborozni a párt köré. És ő teremtette meg a kapcsolatot és a rendkívül gyümölcsöző együttműködést a párt és a „radikális” értelmiség, majd a szocialista törekvések és a modern irodalom néhány jelentős képviselője között.

⁵ 1897–98-ban az akkor még a párthoz tartozó Mezőfi Vilmos szerkesztésében Népolvasótár címen „szépirodalmi és politikai hetilap” jelent meg. A színvonalatlan és önálló arcél nélküli lapocska többek közt Ábrányi Emil, Csizmadia, Gyulai Pál, Migray József, Pósa Lajos és a német Ernst Klar írásait, ill. verseit közölte.

Korai művészeti írásainak és „kulturpolitikai” tevékenységének megítélésénél saját fiatalságán és útkeresésén túl legalább még két adottságot figyelembe kell venni. Az egyik az, hogy cikkeit munkáslapba írta, a Naptárt és az Emléklapokat is munkások számára szerkesztette. De nemcsak színvonalban kellett alkalmazkodni olvasóihoz. Bármennyi újat hozott is működésével, akarva sem szállhatott volna teljesen szembe az immár évtizedes múltra visszatekintő mozgalom hagyományaival és szellemiségével. Ha mindig saját véleményét képviselte is, a pártsajtóban, ismeretterjesztő fokon, tanítania, nevelnie is kellett, s egyben pártvéleményt képviselnie. Művészeti vonatkozású írásait és tevékenységét tehát úgy tekinthetjük, mint amelyek egyszerre szolgálták a munkásművelődés és a marxista esztétikai úttörés céljait.

Esztétikai tárgyú cikkeinek központi témája a művészet és a szocializmus kölcsönös viszonya.

„A művészet – írja 1901 decemberében⁶ – igyekszik kiszabadulni a burzsoázia sorvasztó öleléséből, hogy vezető, útmutató, erősítő legyen azon az úton, amelyre a hivatását fölismert proletárság lépett – az úton a teljes, a tökéletes szabadság felé. Nekünk ezen az úton *szükségünk* van a művészetre.”

A munkás-olvasó vagy a mozgalmi vezető várható ellenvetésére – „mi szüksége a nyomorgónak a művészetre?” – így felel:

„Szabadok akarunk lenni minden irányban: ez mai gondolat- és érzelemvilágunknak teljes felfordítását jelenti és új eszmék örök alakítását. Ami bilincset tulajdon és tőke, vallás és babona, család és haza szellemünkre rakott, azt le kell ráznunk. Amely új teret testünk és szellemünk jövő működésének óhajtunk, azt meg kell teremtenünk.

Végtelen változatos eszmék csírája nyugszik kebledben szocialista proletár, és ösztönszerűen kifejlésre tör. Tudsz-e nekik tudatos, érthető kifejezést adni? . . . Ezer és ezer ember közt egy van, aki meglátja és kimondani is tudja. Ez az ember a *művész*.”

⁶ *A művészet*. Népszava, 1901. dec. 21.

Tudja azonban, hogy létezik egy másik ellenvetés is, a művészé. Erre is megkísérel válaszolni:

„Ne vesse senki ellenünk, hogy a művészet nem arra való, hogy segéd legyen, hogy más ügy szolgája legyen. Hogy a művészet szuverén, csak magáért van. Rövidlátók, akik így beszélnek . . . A művészet . . . nem céltalan, nem magáért való, hanem az életből indul ki és az élet a célja, mert egyetlen termőtalaja.”

De nyilván maga is érzi e válasz elégtelenségét és veszélyeit, mert néhány hónap múlva így egészíti ki:

„Ha a művész az, aki korábban, teljesebben, szebben kialakult világ-felfogását juttatja kifejezésre műveiben, a művészetnek a szocialisztikus világ-felfogás kifejezése tekintetében is van feladata. Nem az, hogy szolgájává szegődjék a mozgalomnak, hogy szorosán ragaszkodva a szocialisztikus elmélet- és érzelemkörhöz, ennek propagátora legyen. Távol áll tőlünk a gondolata is annak, hogy a középkori tudomány módjára új „ancilla theologiae”-t teremtsünk. Nem, abban az értelemben a művészet nekünk is öncél, hogy csak azt kívánjuk tőle, keressen és új utat mutasson, új szépet tárjon fel, legyen bár az út és az új ismeret a miénkkel teljesen ellentétes. De *ha* a művészet olyan irányt mutat, amely a miénk is, *ha* oly eszméknek ad kifejezést, amelyek a miénkkel rokonok, *ha* oly tárgyakat választ, amelyek a mi világunkból valók, akkor botorság volna föl nem ismernünk és föl nem használnunk azt az erőt, amely *ebben* a művészetben ügyünk számára rejlik. Nem követljük mi azt a művészettől, hogy szocialisztikus irányú legyen, de *ha* szocialisztikus irányú, örömmel kell üdvözölnünk sorainkban, legalább is úgy, mint minden más küzdőtársat”.⁷

Az igazi művésznek a szocializmushoz való közeledését ekkori naiv optimizmusában voltaképpen természetesnek tartotta. Már korábban, Walter Crane budapesti kiállítása kapcsán kifejtette:

„Hogyne lenne az ilyen művész szocialista! Szépet szerető szeme, bármerre néz, nyomort és piszkot, bűnt és rosszakaratot, durvaságot és szolgaságot lát mindenfelé . . . És művész lelke . . . kétségbeesetten

⁷ *Kiállítás a Műcsarnokban*. Népszava, 1902. ápr. 22.

keresi az utat, melyen kivezethetné népét testi és szellemi nyomorúságából. Ha igazi művész, neki *kell* ezt tennie, nem mert jó a szíve és emberséges ember, hanem mert művészete parancsolja, mert az szép tárgyat keres és szép alkotásainak felfogására fogékony lelkeket”.⁸

A fiatal Szabó Ervin, ha esztétikája még igen ellentmondásos is, tudja, mi a művészet, s hogy annak a társadalom szellemi munkamegosztásában speciális funkciója van: „azt, ami mint sejtés, ösztönszerű vágy, homályos eszmény, öntudatlan fájdalom és öröm az emberben él, felismerni és kifejezésre juttatni”.⁹ Nem téveszti össze a művészt a propagandistával, elismeri autonómiáját, nem *követel* tőle közvetlen állásfoglalást a szocializmus eszméi és céljai mellett, de a munkásság szellemi felszabadítása iránti türelmetlen vágyában – és engedve a nemzetközi szocialista mozgalomban uralkodó szemléletnek – mégis alkalmaz megkülönböztetést a művész *szándéka*, a műalkotás *tendenciája* szerint, s megkísérli felállítani egy „szocialista művészet” kategóriáját. Maga is észreveszi persze, milyen nehéz

„szabatosan meghatározni, hogy mikor szocialista valamely mű. Leginkább akkor mondhatjuk ezt talán, amikor a szocializmus harca főjelenségeinek, például az osztályellentéteknek és az osztályküzdelmeknek vagy a szocialisztikus végcélnek ad művészi alakot, amikor tárgyául nemcsak a szocializmus vívóit, a munkásságot választja, hanem a küzdő és remélő munkásságot, nemcsak a passzív, de az aktív népet”.¹⁰

Művészetpolitikai írásaival és tevékenységével *ezt* a fajta művészetet igyekszik támogatni, bátorítani, erősíteni, s egyben közvetlenül fel is használni a küzdelemben.

⁸ Walter Crane. *Egy szocialista művész*. Népszava, 1900. okt. 20.

⁹ *A művészet*, id. h.

¹⁰ *Kiállítás a Műcsarnokban*, id. h.

E törekvésben tehát alkalmazkodott kora munkásmozgalmának szelleméhez. Sok újat hozott azonban a tekintetben, hogy *mit* kell igazi és az ügyet valóban hatékonyan segítő szocialista művészetnek tekinteni. A művészi forma és stílus megítélésében, mint ezt egy korai német nyelvű cikke¹¹ mutatja, nem vette át a mozgalom földhözragadt konzervatívizmusát.

„A szociális művészet köztudomásúan nem feltétlenül azonos a realista és naturalista művészettel. Meggyőzően bizonyítják ezt Morris vagy Crane művei, amelyek több szociális szellemet sugároznak, mint – hogy összehasonlításul a költői alkotások birodalmából vegyünk példát – Gerhard Hauptmann összes drámái. A műalkotást nem a forma, hanem a benne rejlő szellem teszi szociálissá, s ezért a szociális művészet fogalma éppoly kevésbé kapcsolódik a materializmushoz, mint a szimbolizmushoz vagy a művészet bármely más formai irányzatához . . . Az a körülmény, hogy a modern szociális művészet többnyire materialista alakban jelentkezik, nem csorbítja fenti megállapításunk helyességét. Hiszen természetes, hogy a szociális mozgalom ama fejletlen szakaszában, amelyekben még egyedül a kezdeményező lökést adó, azaz a gazdasági erők az uralkodók, a művészet is szükségképpen ezek felé fordul és ennek a hajtóerőnek az ábrázolását választja tárgyául. De szociálissá csakis akkor válik ez a naturalista művészet, ha nem csupán külsődleges másolatot ad, hanem a gazdasági és társadalmi alakzat rejtétt, belső összefüggéseinek ismeretére épül” .

Szocialista művészetnek csak az nevezhető, fejt ki végül, amely a szocializmus győzelmének szükségszerűségétől is át van hatva.

Írásainak számos utalásából kiderül, hogy e szocialista szellemű művészet korabeli fő képviselőit két angol művészen látta. Az egyik William Morris, az 1897-ben meghalt iparművész, grafikus, költő és esztéta, a modern könyvművészet megteremtője, a másik Walter Crane, ugyancsak az ún. praerafaeliták csoportjához tartozó grafikus és iparművész, akinek a Műcsarnokban megrendezett 1900 őszi kiállítása

¹¹ *Soziale Kunst in Ungarn*. Volksstimme, 1901. jún. 20.

lelkes méltatásra és a hazai művészettel való szomorú összehasonlításra készítette Szabó Ervint. Kora magyar művészeinek nagy többsége, írja, az uralkodó osztály ízléséhez és érzelmevilágához alkalmazkodó, azt kiszolgáló mesterember. A kivételt ez időben Fényes Adolf, Révész Imre, főként pedig Kernstok Károly és Vedres Márk művészetében fedezi fel.

Látnivaló, hogy Szabó ez időben a művészet teljes megújulását áhítja és szorgalmazza, s ennek úttörőit keresi itthon és külföldön. E megújulásban vagy – egyszer így nevezi – „művészeti forradalom”-ban nagyjából egyenlő jelentőséget tulajdonít a tartalmi és a formai elemnek, más szóval az „új tárgynak” (a népelet és a társadalmi felszabadulásért vívott küzdelem ábrázolásának) és az ezzel adekvát, átélt, merészen új kifejezőmódnak, a tekintélyekkel és hagyományokkal való szakításnak. Nem kedveli a „szecesszió” megjelölést, mert túl általánosnak tartja, de kedvenc művészeit ma mégis ebbe az – akkor mindenesetre modernnek számító – irányzatba sorolhatnánk.

Irodalomról – közvetlen formában – e legkorábbi Szabó Ervin-cikkekben kevés szó esik, aminek legalábbis egyik oka abban kereshető, hogy a modern magyar irodalmi törekvések ekkor még fáziskésésben voltak a képzőművészetiekkel szemben. De utalásokkal és párhuzamokkal maga Szabó is mindig világossá tette, hogy a „szociális művészet” útkereséséről és eredményeiről írva egyben az irodalomról is beszél. A művészeti ágak között semmiféle elvi különbséget nem tett. Ekkori leggyakorlatibb művészetpolitikai tevékenységében, a Népszava-naptárak szerkesztési módjában pedig tisztán, kézzelfoghatóan tükröződik esztétikai felfogása és ízlése, ideológia, irodalom és képzőművészet egységben-látása, s alighanem még az is, hogy a hazai új képzőművészetben szocialista szempontból több felhasználható eredményt talált, mint az irodalomban.

A Népszava Naptárának Szabó Ervin által szerkesztett kötetei (1901–1905, továbbá az 1905-ös Volksstimme-

Kalender) irodalmi-művészeti anyaguk tekintetében is jóval színvonalasabbak nemcsak a korábbi évfolyamoknál – a kilencvenes évek kezdetleges viszonyaival való összehasonlítás nem is lenne egészen méltányos –, hanem a későbbiek jó részénél is. A külföld írói közül Turgenyev, Tolsztoj, Gorkij, Anatole France, Zola, Lamennais, W. Morris, Kristan szerepelnek elbeszélésekkel, a Szabó által különösen becsült olasz költőnő, Ada Negri pedig több versével, s jó részükről kisebb-nagyobb ismertető, méltató cikk is készült. A képzőművészek közül Morris, Crane, Meunier és Steinlen, a szocialista irányművészet előfutára állnak a középpontban, de helyet kap a Naptárban Repin egy képe is. A magyarok közül csaknem minden évben szerepel Kersntok Károly (*A propagandista, Munkából* stb.). Vedres Márk *Kalapáló arató* című szobrát fénykép és oldalas méltatás mutatja be. A magyar szépprózát viszont – a derék Naszódi Zsigmond egy-két írásán kívül – éppúgy hiába keresnénk az ekkori naptárakban, mint értékelését Szabó Ervin Népszava-cikkeiben. Levelezésében sincs nyoma annak, hogy kora jelentősebb íróitól novellát vagy más írásművet kért volna az általa teljhatalommal szerkesztett Naptár számára. Irodalmi ízlését és ítéletét – talán az irodalom közvetlenebb propaganda-lehetőségei miatt – a gyakorlatban még jobban béklyózta ideológikus és propagandisztikus beállítottsága, mint a képzőművészetit, noha elvben nem tett különbséget a művészetek társadalmi funkciói között.

1902-től kezdve a naptárak két legtöbbet szerepeltetett hazai művésze: Csizmadia Sándor, a költő és Nagy Sándor, a grafikus. Túl azon, hogy minden évben egyszerre több versük, illetve képük is ott látható, voltaképpen ők készítik – névtelenül – Szabóval együtt a Naptárt: Nagy Sándor a címlapot és a grafikai díszeket, Csizmadia az év hónapjairól szóló versikéket és egyéb „népies” szövegeket. De Nagy Sándor tervezi ekkoriban Szabó Ervin brosúráinak (*A diákokhoz, A szocializmus* stb.) és Csizmadia versesköteteinek címlapjait,

díszeit s persze a márciusi és májusi Emléklapokat is, Szabó pedig szívesen idézi Csizmadia harcos költeményeit propagandisztikus írásaiban. Nyilvánvaló, hogy ez időben bennük látja a „magyar Crane-t” és a „magyar Ada Negrit”.

Az 1902-es tavaszi tárlatról adott áttekintésében úgy véli, hogy ott egyedül Nagy Sándor képei beszélnek az „aktív népről”.

„Egy ember van a tárlaton, akiben benne él a küzdő, a fájdalmak útján haladó világ, aki az emberrel szenved, . . . akinek a művészet ezen küzdelemnek, ezen keresésnek *eszköze, segédje* (kiemelés tőlem – L. Gy.) . . . A Nagy Sándor képeinek technikai primitivitása csak külső látszat . . . két képe nemcsak hatalmas lázadás a régi művészet ellen, de egyben a jövő útja, iránya.”^{1 2}

Szabó Ervin nemcsak művészileg becsülte túl az ekkor Veszprémben élő festőt és grafikust, a gödöllői művésztelep egyik későbbi alapítóját. Belelátta képeibe az osztályharc ábrázolását is, ami ellen maga a tolsztojánus művész tiltakozott egyik levelében. Noha első hosszabb beszélgetésük után mámoros örömmel ír Szabó eszméinek rá gyakorolt hatásáról („úgy érzem, mintha egy kapu, egy nagy kapu nyílt volna számomra. Csak úgy pöfög bennem mindenféle, ugyan segítsenek kicsalogatni belőlem. . .”)^{1 3} s noha évekig eredményesen működtek együtt, nemzedékükből nem Nagy Sándor lett a szocialista szellemű piktúra és grafika megteremtője.

Még kevesebb szerencséje volt Szabó Ervinnek irodalmi választottjával. Ő bábáskodott a tehetség kétségtelen jeleit mutató népköltő *Küzdelem* című verseskötetének kiadása körül, s a jelek szerint éppen ennek kapcsán került sor első komolyabb összetűzésére a szociáldemokrata pártvezetőséggel.

^{1 2} *Kidállítás a Múcsarnokban*. Népszava, 1902. máj. 3.

^{1 3} Nagy S. levele Szabó Ervinhez, 1901. szept. 23. PI Arch. 729. fond.

A kötetről, amelyet „a magyar munkásmozgalom igazi eseményének” tartott, maga írt méltatást Eduard Bernstein tekintélyes folyóiratába, hogy nemzetközileg is ismertté tegye Csizmadiaát, aki

„Ada Negri és mások mellett beletartozik a szocialista költők galériájába”. „Csizmadia – írja jellemzésére – nem az első magyar proletárköltő, de az első, aki az agrárproletariátus soraiból jött, sőt maga is agrárproletár volt. Tisztán azok a külső befolyások alakították, amelyeket ma egyesek (értsd: a párt ortodox vezetői) alkalmatlanoknak tartanak a szocialista eszmék kialakítására és terjesztésére.”

Kiemeli, hogy Arany és Petőfi óta Csizmadia „az első magyaros költő (der erste „magyarische” Dichter), annak ellenére, hogy internacionalista, sőt, mint a legradikálisabb irányzat híve, egyenesen *antinacionalista* szocialistának vallja magát”. Szabó lelkes ismertetése bizonyos fenntartásokat is megfogalmaz, különösen Csizmadia „alkalmi dalaival” kapcsolatban, ahol nemegyszer „megtörik a lendület, a fölfelé ívelés, a hang nemessége, sőt rím- és ritmushibák adódnak”.¹⁴ Barátja, Leopold Lajos, a szociológus mégis joggal figyelmeztette, hogy a méltatás túlzott volt: „Kár – szerintem – az ilyen hatalmas, izmos fiatal tehetséget dicséretekkel elhalmozni és agyonkábítani.”¹⁵

Csizmadia sem költőként, sem a pártvezetőség tagjaként nem váltotta be Szabó Ervin hozzá fűzött nagy reményeit. Szabó levélhagyatékának tanúsága szerint sokéves barátságuk is megszakadt 1908-ban. Az időpont alapján két okot is gyanúba vehetünk. Az egyik a Szabó és a hívei által szorgalmazott szocialista agrárprogram elsikkasztása. A másik fel-

¹⁴e. sz.: Csizmadia S.: *Küzdelem. Újabb versek*. Dokumente des Sozialismus 1903. 112–114.

¹⁵Leopold Lajos levele Szabó Ervinhez, 1903. márc. 7. PI Arch. 729. f.

tételezhető ok Szabó Ervinnek az Ady körüli ismert Népszava-vitával kapcsolatos álláspontja lehetne, ezt azonban semmiféle megbízható adat nem támasztja alá. Szabó Ervin – sajnos – nem szólalt meg a vitában, talán éppen a régi barát, Csizmadia iránti tapintatból vagy kegyeletből. Ha viszont vele értett volna egyet, s nem az Ady-hívekkel, bizonyára erkölcsi és baráti kötelességének érezte volna megszólalni. De ekkor már évek óta nem volt a „proletárköltészet” apostola.

Az irodalmi szabadságharc támogatója

1902 után, amikor Szabó Ervin kivált a Népszava szerkesztőségéből, s fokozatosan, de mind több kérdésben és mind élesebben szembekerült a szociáldemokráciával, eszmei fejlődésében két, látszólag ellentétes tendencia figyelhető meg. Politikailag, elsősorban a munkásmozgalom stratégiai és taktikai feladatainak megfogalmazásában, egyre intranzigensebb irányba tolódott, ugyanakkor szellemileg, pontosabban kulturális és tudományos vonatkozásban egyre nyitottabb, toleránsabb, sőt liberálisabb lett. A magyar (és a német) szociáldemokráciánál egyszerre ítélte el a párt politikai opportunizmusát és a mozgalom szellemi dogmatizmusát, kulturális szűkkeblűségét. Egyszerre volt bal- és jobboldali ellenzéke a pártvezetőségnek, s egyszerre kereste a kapcsolatot a szélsőbaloldali (magyar és külföldi) anarcho-szindikalista elemekkel és tudott szervesen és tartósan kapcsolódni a polgári indulású progresszió tudományos és kulturális tevékenységébe. Legjobb barátai: Jászi, Somló, Madzsarék, Leopoldék is innen, a Huszadik Század köréből kerültek ki. Miután az „igazi szocializmusért” folytatott harca a párton belül kudarcot vallott, velük küzdött – eszményeit fenntartva – a demokratikus Magyarországért. Ady zseniális definíciója, a „kétmeggyőződésű” forradalmiság, senkire sem érvényes annyira, mint rá.

Ennek jegyében fogant a magyar irodalom helyzetével foglalkozó egyetlen írása, amely – szerény folyóirat-recenzióknak álcázva – 1905-ben jelent meg a *Huszedik Században*.¹⁶

A modern irodalmi folyóiratalapítási kísérletek sorozatos kudarcainak okát kutatva teszi fel a kérdést:

„Hogyan teljesítették – és teljesítik – a magyar írók azt a hivatást, hogy fáklyalobogtatók legyenek az emberiség új, még töretlen, még egyenetlen, még szakadékos útjain, gyönyörködtető, felüdítő a harcban, harcolók a kevesek – intellektuális és szenzuális – kiváltságai ellen? Hogyan teljesítették azt a hivatást, hogy tehetségükkel – nem szolgálatába hogy álljanak bármiféle nem művészeti mozgalomnak, de megsejtsék, intuitív erővel átütközzön művészi produkciójukon az emberiség kulturális haladása hatalmas háborújának zaja?

Óh, senki sem kívánja tőlük, hogy szocialisták, anarchisták, liberálisok vagy bármiféle pártiak legyenek. Legyenek *csak* művészek! Művészek, akiknek mondanivalóját belső erő buzogtatja, akik bírnak a naiv, az ösztönszerű teremtés erejével, kik hisznek magukban, kik a szülő szeretetével szeretik szülöttjüket, azt szépek, erősnek, *tisztának* tudni akarják. Legyenek *csak* ilyenek, és a haladó emberiség szíve dobbanását megérzi írásaikban mindaz, akiben magában is lüktet vér a kultúremberiség véréből.”

Az előrelépést gátló nyárspolgári tekintélytisztelettel szemben kiadja a jelszót: *tiszteljétek a fiatalokat!*, de mindjárt az ő elfajulásuk veszélyeire is figyelmeztet:

„Nem kellett-e számtalanszor látnunk, hogyan lett a régi bátyák megostromlására szervezkedett fiatal szabadcsapatból új szervezett klikk, a testületi szellem olyanfajta kizárólagosságával, amely éppen nem a disztिंगvált lelkek szükséges visszavonultsága? Miként tettek, lépésről-lépésre koncessziókat az ún. közvéleménynek... miként vonták mind szűkebbre a célokat jelző határoszlopokat, miként szűkösödött az eredeti, legjobb nietzschei értelemben *európai szemhatár* egy kisebb földrész, a *magyar* glóbusz, perifériájává?”

Ebben látja a legnagyobb veszélyt, s nyilván Gárdonyira s „a hagyományokkal, a hatalmakkal, a közvéleménnyel felére

¹⁶ *Új folyóiratok*. HSz 1905. I. 160–166.

kiegyező” más tehetségekre gondolva, pontosan fel is vázolja a folyamatot, ahogyan az egykori, dacosan lázadó modernnekből „hazafiak” lesznek a szó reakciós, sovíniszta értelmében. „Nézzünk végig a *volt európeérek* (magyar fogalom, mint a ,volt földbirtokos’) kis csoportján: nem igazolja-e az ő létük állításunkat?”

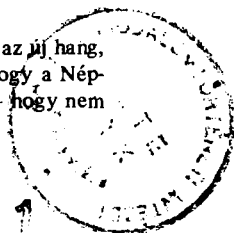
Viszont a rokonszenv és az újbán való reménykedés hangján nyilatkozik itt Osvát Ernő Figyelőjéről, a Nyugat egyik előfutáráról:

„sokoldalú és választékos. Egy-két közleménye hangjának keresettségét és helyenkinti homályosságát nem tarthatjuk ugyan a modernség föltétlen követelményének, de ez még nem nagy baj. Jobban féltjük attól, hogy a német befolyás, a német gondolkodás és írásmód vesz rajta erőt; némely cikkben máris erős. Kissé több francia és angol levegő, s az új folyóirat igen értékes hivatást teljesíthet a magyar légkörben.”

E felfogásnak a Népszava-korszak „proletáresztétikájától” való különbözősége oly szembeszökő, hogy alig szorul kommentárra. Szabó Ervin ekkor már nem politikai elkötelezettséget, hanem mindenekelőtt erkölcsi és szellemi *függetlenséget* követel a művésztől, írótól. Konceptiója, beleértve az uralkodó nacionalizmussal és hagyománytisztelettel való szembenállást, a tág európai kitekintést s azon belül is az angol–francia orientáció elsőbbségét, lényegében a három évvel később induló Nyugat győzelmes programját előlegezte meg.

Mindez a legkevésbé sem jelenti, mintha politikai közömbösséget várt volna el az írótól, s ő, a forradalmi szocialista, nem vette volna jónéven a szocialista és más haladó mozgalmaknak erről az oldalról nyújtott támogatást. Ekkori költőbarátnéjának, a későbbi hírnevére még rá nem szolgált, sőt, a felszabadult irodalom úttörőjének tartott Erdős Renée-nek írta 1905 őszén:

„Nagyon jó volt a Népszavában megjelent verse. Nemcsak az új hang, amely benne megszólal, örvendeztetett meg, hanem az is, hogy a Népszavában szólalt meg. Lásza, ez, – ne mondjuk, hogy *meri* – hogy nem

idegenkedik attól, hogy neve ott szerepeljen, ez nagyon megkülönbözteti Magát a mi egyéb poétáinktól (a poétai tehetségről nem is szólok). Azt jelenti, hogy Maga híjával van egy csomó előítéletnek, elfogultságnak, konvenciónak, melyek mind akadályoznák, hogy szabadon szárnyaljon más magasságokban is, mint amelyekbe nagy tehetsége eddig vitte . . . De azt is lássa ebből, édes Renée, hogy még az a magyar szocialista munkásság is többre való, mint amennyire a szept. 15-i nagy tüntetés benyomása után ítélte. Nem azért, hogy helyet adott versének lapjában. hisz az a vers individuális forradalmat ugyan igen, de szociálist nem jelent, és minden polgári lap hasábjain is helyet foglalhatott volna; hanem azért, mert egy újabb tünete annak a folyamatnak, hogy a jövőt előkészítő kulturális tények (és ilyen tények tartom én a Maga költészetét is, bármennyire távolesőnek látszik az attól, ami a kultúra közkeletű fogalma) Magyarországon is válhatatlan kapcsolatba jutnak a szocialista mozgalommal, belé szakadnak és belőle fakadnak”.¹⁷

Pontosan látta tehát a szocialista munkásmozgalom és a modern irodalom valóságos viszonyát az akkori Magyarországon. Összefüggésüket, egymásrataltságukat és lényegi különbözőségüket már ekkor azonos módon fogalmazta meg Ady ismert 1909-es cikkével. Csak sajnálhatjuk, hogy mindezt részletesen, a nyilvánosság számára már nem fejtette ki. De kétségtelen, hogy idézett cikkével s immár a Huszadik Századnál végzett szerkesztői tevékenységével a századeleji irodalmi és szellemi megújulás akkori legfontosabb előfeltételét, az irodalom szabadságharcát, a perzekutoresztetikával szembeni védelmét szolgálta.

Szabó Ervin és Ady: egy létre nem jött kapcsolat

Minden amellet szólt volna tehát, hogy Szabó Ervin irodalmi kapcsolataiban a Csizmadia-korszak után az „Ady-korszak” következék. Egyidősek, s ha rokon lelkek talán nem is, rokon szellemek voltak. Ady első felfedezői Szabó leg-

¹⁷ Szabó Ervin levele Erdős Renée-hez, 1905. szept. 29. OSZK Kézirattár, Levelestár.

szűkebb baráti köréből kerültek ki: Somló 1903-ban barátkozott össze a Nagyváradai Napló ifjú publicistájával, aki az ellene indított klerikális-nacionalista hajszából országos ügyet csinált; Jacobi Lívia, a későbbi Leopoldné ugyancsak 1903-ban kéri Szabótól a költőként még alig ismert Ady *Még egyszer* című kötetét;¹⁸ az *Új versekre* Leopold hívja fel elsőnek Jászi figyelmét, nyomban a kötet megjelenése után, s Szabóval is tudatja, hogy Ady és Jászi egy ideig vendégei lesznek Szekszárdon.¹⁹ Szabó ebben az időben, s még egy évig csaknem állandóan betegeskedik, s túlnyomórészt külföldön tartózkodik. 1908-ban, immár gyógyultan, Párizsból kéri Jászitól Ady párizsi címét, de azt a választ kapja, hogy a költő már nincs ott.²⁰

Ezen a véletlenül múlt volna, hogy nem lettek ismerősök és barátok? Aligha valószínű. Hiszen még tíz évig éltek mindketten, túlnyomórészt egyazon városban, az akkor még „falusias” Budapesten, részben azonos barátokkal körülvéve. Jászi például mindkettőjükkel sűrűn érintkezett. Madzsar Lili emlékezete szerint Ady többször megfordult Madzsarék Ménesi úti lakásán, ahol Szabó Ervin édesanyja is lakott, s félig-meddig maga Szabó is. Az emlékező szerint itt többször találkoztak, de a bohém Ady és a pedáns, aszketikus Szabó emberileg nem voltak egymásnak valók.²¹

Külön magyarázatot igényel azonban az a fontosabb tény, hogy Szabó Ervin írásban sem érezte szükségét Ady előtt letisztelegni, a költőt a támadásokkal szemben védelmébe venni, vagy éppenséggel költészetéről érdemben szólni. Mindössze egyszer idézi – *A tőke és a munka harca* (1911) c.

¹⁸ Jacobi Lívia levele Szabó Ervinhez, 1903. dec. 14. PI Arch. 729. f.

¹⁹ Jászi levele Adyhoz, 1906. március, OSZK Kézirattár, Levelestár, és Szabó Ervinhez, 1906. márc. 5.

²⁰ Jászi levele Szabó Ervinhez, 1908. szept. 9. PI Arch. 729. f.

²¹ Simainé Madzsar Lili szíves szóbeli közlése. Szabó jelenlétéről Reinitz Béla Ady-dalainak első bemutatásán lásd a zeneszerző 1909. nov. 29-i levelét. PI Arch. 729. f.

könyve egyik fejezetének mottójában – és háromszor említi Adyt: egy 1913-as Nyugat-beli cikkben, a parasztkérdés boncolóinak sorában, nem különösebb elismeréssel; 1914-es irodalmi vitájában, Petőfi és más költő-zsenik mellé állítva; és idézett 1918-as vallomásában, Babits mellett, kedvenc költői egyikéül.

E viszonylagos negatívumra kétségtelenül találhatunk némi tárgyi magyarázatot.

A legkézenfekvőbb az „illetéktelenség” érzése. A korosodó és önmagával szemben is egyre szigorúbbá váló Szabó Ervin mind kevésbé engedett meg magának szakmán kívüli kiruccanásokat. Amikor 1913-ban mégis két – szociológiailag is érdekes – regényről írt a Nyugatban, cikkét ezzel a mondattal kezdte: „Nem mesterségem az esztétika és az irodalmi kritika”.²²

Ady költészetének elfogadtatása szívügye volt a Huszadik Század körének, de ezt – bizonyára helyesen – nem politikai deklarációkkal és csatározásokkal kívánták előmozdítani, hanem avatott irodalmárok és esztéták meggyőző elemzéseinek közlésével. A folyóiratban először (kétszer is) Hatvany írt Adyról. Később Jászi, aki e cikkekkel joggal volt elégedetlen, Lukács Györgytől kért újabb tanulmányt. Ő maga csak 1914-ben írt érdemben Adyról, költészetének politikai jelentőségéről.²³

Merőben más kérdés volt Adynak a munkásmozgalommal s magával, a szervezett munkássággal való elfogadtatása, az ezt gátló szektás berzenkedések leszerelése vagy semlegesítése. Ez valóban Szabó Ervinre szabott feladat lett volna – ha korábban, 1905 előtt merül fel, amikor Szabónak még komoly befolyása volt a párt ideológiai és kulturális tevékenységére, s nem 1908–9-ben, amikor a párttal támadt konfliktusa éppen a teljes szakításig vitte el, s amikor évekig a Népszavába sem

²² *Két regényről* Nyugat 1913. II. 959.

²³ Jászi O.: *Egy verseskönyvről* Világ, 1914. febr. 15.

írhatott vagy akart írni. Láthatta egyébként, hogy Garami és köre keresztülviszi Ady befogadását, s különös lett volna, ha ő – félig már kinyitott kapukat döngetve – látványosan legfőbb pártbeli ellenfelei mellé sorakozik tegnapi szövetségeseivel szemben.

Később azonban bőséges alkalma lett volna rá, hogy Adyról beszéljen, s ő inkább kitért ez elől. A „proletárköltészet” vitáját szinte torzóvá teszi, hogy mellőzi benne – 1914-ben! – Ady pozitív példájának felmutatását.

Mindent egybevetve úgy tűnik, hogy számára Ady költésze nem hozott olyan igazán bensős, megrendítő-igazoló élményt, mint például Jászinak – s amit neki is jelentett később Babits háborúellenes lírája. Az ő művészetszménye alapjában a klasszicista, a harmóniára törekvő, formájában nem felzaklató, hanem megnyugtató művészet volt és maradt. Ennyiben Szabó Ervin irodalmi beállítottsága akár konzervatívnak is nevezhető. Ebben kora munkásmozgalmának neveltje maradt, hasonlóan a századforduló legtöbb szocialistájához vagy akár Marxhoz és Leninhez is, akik ugyancsak a klasszikusok (és koruk klasszikusai: Balzac, ill. Tolsztoj) felé vonzódtak.

A „proletárköltészet” vitája

1913–1914-ben (a háború kitöréséig) Szabó Ervin viszonylag rendszeresen írt a Nyugatba. Egy év alatt megjelent öt cikke közül azonban csupán kettő irodalmi tárgyú, s ezekben is gondosan igyekszik ügyelni arra, hogy ne lépje túl a társadalomtudós illetékességi körét. Régen elmúlt már az idő, amikor a szocialista megváltás-tan ifjú prófétájaként a társadalmi és szellemi élet mindén problémájáról véleményt tudott és mert mondani. Természetesen az érvelés hevében nem mindig sikerült tiszteletben tartani a határokat, s így némi képet kapunk ekkori irodalomszemléletéről és ízléséről is.

A már említett regény-ismertetésben két lengyel szerző németül is olvasható művét ajánlja „minden kultúrember” figyelmébe. Az egyik Reymont *Parasztokja*, amelyet művészi és társadalmi ábrázoló erőben még a *Háború és békének* is fölébe helyez. A másik Andreas Strug: *Geschichte einer Bombe (Egy bomba története)* című regénye, amelyből szerinte végre mindenki megértheti az 1905-ös orosz forradalmat és az utána kezdődő ellenforradalmat. Hozzáteszi:

„Gorkij *Anyá*-ja nem magyarázza meg a forradalmat és Arcibasev *Szanin*-ja az ellenforradalmat. Mégis, ezt a két, művészileg is silány könyvet tíz nyelvre lefordították és tízezerszám olvassák. Strugról pedig szintén nem beszél egyetlen hivatásos kritikus sem”.

A Nyugatban megjelent második irodalmi tárgyú cikke a Várnai Zseni *Katonafiamnak* c. verseskönyve alkalmából 1914-ben írt „*Proletárköltészet*”.²⁴ A szót már a címben is idézőjelbe teszi, már ott jelezve, hogy nemlétező fogalmat kíván boncolni. Ekkor számol le végképp és egyértelműen saját egykori marxista „vaskorszakával”, amely azonban a szociáldemokrácia ideológiájában és részben gyakorlatában korántsem számít ez időben lezárt múltnak. Szabó már a cikk első mondatában azokat támadja,

„akik az egész új magyar költészet művészi értékét azon mérték, a pártprogramból mi van meg benne vagy mi ütközik abba, s eszerint mondták az egyikről, hogy nagy költő, a másiktól, hogy nem költő”.

Kimondja, hogy a „pártprogram-esztéták” ítéletének éppúgy nincs köze a művészethez, mint a „hivatalos esztétákénak”, akik a műalkotást ugyancsak tárgya vagy világnézete szerint fogadják vagy utasítják el. „Mindketten egyformán nem érzik és nem értik a művészi teremtés lényegét.”

²⁴ „*Proletárköltészet*”. Nyugat 1914. I. 643–645.

Alig egy évtizeddel korábban még a hivatalossággal, a konzervatív és nacionalista konvenciókkal szemben védte a művészi szabadságot. Ez a szabadság azóta – nem utolsósorban a szocialista munkásmozgalom és a demokratikus polgári mozgalmak erősödése következtében – nagyjából megvalósult. Teljességét Szabó Ervin most már inkább e mozgalmak, elsősorban a szociáldemokrácia szűkkeblűségétől félti, annál is inkább, mert a jó művészek növekvő hányada errefelé vonzódik. Ezért írja:

„nem lehet az igazi művészt bármiféle pártprogram kereteibe szorítani. A legradikálisabba sem. Minden pártprogram bizonyos tömegérdekek és bizonyos gyakorlati lehetőségek kompromisszuma . . . Lehet valaki alapirányára szocialista vagy anarchista, katolikus vagy feudális – és nagy művész, de nem lehet művész az, akinek alkotásaira rá lehet húzni a szociáldemokrata vagy a néppárti vagy az alkotmánypárti program pontjait és megállapítani: kitűnően illenck össze. Ha képzelete soha nem lépi át a hasznos és gyakorlati lehetőségek határát, ha soha nem voltak szentségtörő gondolatai és azok ki nem törtek: lehet jó alkalmi verselő, jó agitátor, jó újságíró, de művészethez kevés a köze. Nem lehet tehát proletárköltészetről, proletárművészetéről beszélni. Éppoly kevésbé, mint proletártudományról: proletárbölcseletről, proletárszociológiáról vagy proletártechnikáról.”

Dickens, Zola, Petőfi, Ady és mások példájával bizonyítja, hogy a forradalmi hatású irodalom művelésének nem feltétele a proletárszármazás, a párthoz tartozás vagy a pártprogram elfogadása.

„Nincs tehát semmiféle *művészeti* elem – mondja ki a végkövetkeztetést –, amely által különbséget tehetnénk művészet és művészet közt s valamelyiket is valamelyik osztály különleges termékének minősíthetnők. Csak egy van: a művészet. Amelyen belül vannak fokozatok. Van nagyobb és kisebb, gazdagabb és szegényebb, egyetemesebb és korlátozottabb. És e minősítések alapja nem lehet más, mint az alakító erő, a színek, a formák, a hangok gazdagsága és szépsége.”

Ebből a cikkből támadt 1914 májusában Szabó Ervin és Bresztovszky Ernő ismert vitája a Népszava négy egymást

követő vasárnapi számában.²⁵ A vita, noha a „proletár-költészet” fogalmából és létjogosultságának kérdéséből indult ki, Szabó második cikke nyomán témájában kibővült és átalakult, s mindinkább a marxista felépítmény-fogalom értelmezése körül forgott. Szabó itt fejtette ki legáltalánosabb formában – jóllehet túlságosan tömören, s ezért több ponton valóban félreérthetően – a maga lesújtó véleményét az „osztályharc-fanatizmus” által táplált „vulgármarxizmus”-ról, amely „Marx osztályharcelméletét a világ minden dolgára alkalmazza”.

A vita e filozófiai vonatkozásait itt lehetetlen, de szükséges-telen is elemezni. Bizonyos, hogy az ortodoxia ellen küzdő Szabó Ervin helyenként, s nem is részletkérdésekben – például az új ideológiák forradalom *előtti* jelentkezésének és lendítő szerepének vagy a tartalom és forma viszonyának kérdésében – nemcsak a korabeli szociáldemokrácia vulgarizált marxizmusával került szembe, hanem azzal is, amit további félévszázad vitái és tapasztalatai után ma marxizmusnak nevezhetünk. És Bresztovszky joggal idézte vele szemben saját tíz évvel korábbi fejtegetését arról, hogy

„minél több szál köti a munkásosztályt az uralkodó osztályok gondolkodásához . . . annál nehezebb lesz az átmenet, és annál több gyermekbetegséget kell majd az új társadalmi rendnek elszenvednie.”²⁶

De az is kétségtelen, hogy Szabó Ervin, a szocialista gondolat általa kedvelt járatlan ösvényein haladva, ezúttal is messze megelőzte korát, s az akkori marxista gondolkodás olyan idült betegségeit tapintotta ki, amelyek nemcsak a

²⁵ Bresztovszky E.: *Játszunk a szavakkal*. 1914. máj. 10. – Szabó E.: *Vulgármarxizmus*. 1914. máj. 17. – Bresztovszky: *Vulgár-költészet?* 1914. máj. 24. – Szabó E. és (be): *Még egyszer a proletárköltészetéről*. 1914. máj. 31.

²⁶ Szabó E.: *A szocializmus* (1904). Közli: *Sz. E. válogatott írásai*. Bp. 1958.

szociáldemokrata, de később a kommunista mozgalomban is még évtizedekig akadályozták a művészetek, az irodalom, a tudomány – és ezzel az értelmiség – problémáinak megfelelőbb kezelését, s amelyek – többek között – egy József Attila elutasításához vezettek.

A marxista irodalom, hosszú és keserves tapasztalatok után, csak az utolsó negyedszázadban – paradox módon Sztálin nyelvtudományi munkájának nyomán – kezdte felülvizsgálni alap és felépítmény viszonyának mechanisztikus felfogását, s kezdett differenciálni ebből a szempontból a szellemi jelenségek között. Szabó Ervin már 1914-ben így ír:

„egyelőre még a gazdaságihoz sokkal közelebb fekvő jogi, politikai vagy erkölcs *überbau* összefüggésének törvényszerűségeit sem ismerjük eléggé, nemhogy e távolabbi ideológiáékét, amelyekről sok okunk van föltenni, hogy függetlenebbek a gazdasági alaptól”.²⁷

E „távolabbi ideológiák” közé cikkében a művészetek mellett a tudományt sorolja. Hogy itt nagyon is átgondolt véleményről van szó, tanúsítja a Társadalomtudományi Társaság 1912 novemberi jubiláris ülésén, tehát másfél évvel korábban elhangzott elnöki megnyitó beszéde, amelynek vezérlő gondolata a társadalomtudománynak a haladó mozgalmak és a haladó politika részéről is tiszteletben tartandó függetlensége, „öncélúsága”. Szabó e gondolatmenete a végeredményben – de *csak* végeredményben – egységes célt szolgáló társadalmi funkciók elkülönüléséből indul ki.

„Ha társadalmi szükségszerűség hozta létre az alapvető közös társadalmi érdek kielégítésére a különbözőződött társadalmi funkciókat, ugyanezen érdek tovább is csak úgy nyerhet kielégítést, ha az egyes társadalmi funkciók okuk, causájuk irányában működnek, vagyis létezésük oka egyúttal céljuk is. Mert más célokra a társadalom más

²⁷ *Vulgärmarxismus*. Id. h.

szerveket alkotott . . . Ebben a fejlődésben látjuk mi a l'art pour l'art elvének nagy és döntő, az ember alkotótevékenységének minden területén *egyformán* (kiemelés tőlem – L. Gy.) érvényes egyetemes igazolását.”²⁸

Ez az elv – éppen a tudományra és más társadalmi funkciókra való kiterjesztése bizonyítja – Szabó számára természetesen nem a művész társadalmi felelőtlenségének elvét jelenti, hanem annak a szabadságnak az elismerését, hogy a művész, író a saját törvényei szerint, maga választhassa meg, miként akarja szolgálni hazája, az emberiség vagy a társadalmi fejlődés ügyét. Bresztovszkynak adott utolsó válaszában újra leszögezi:

„a művész az emberi közösségből kiszakítva el sem képzelhető: anyagából, tárgyaiból arra következtethetünk, hogy a művészen megvannak-e az emberinek azok az attribútumai, amelyek nélkül nem lehet nagy művész? Átfogó értelem, a nagynak, a világot mindenkor mozgatónak átértése, szeretete, tisztelete? ”

De *ebben* a vitában, akkor és ott, a kérdésnek nem ezt az oldalát tartotta részletezendőnek, hangsúlyozandónak.

Pándi Pál tehát indokoltan állapítja meg a vitával foglalkozó tanulmányában,²⁹ hogy Szabó Ervin a párttól félti az

²⁸ A *Társadalomtudományi Társaság fõadatai*. Elnöki megnyitóbeszéd. HSz 1912. II. 459–470.

²⁹ Szabó Ervin és Bresztovszky Ernő vitája a proletárköltészetrol. *Irodalomtörténet* 1951. 6–79. A tanulmány, mely a vitának alighanem mindmáig legalaposabb elemzését adja, a dogmatizmus legrosszabb idõszakában jelent meg, ezért szemléletét ma túl könnyû lenne bírálni. Különösen méltánytalan volna annak a részêrol, aki annakidején maga is e türelmetlen szemlélet foglya és képviselõje volt. Negyedszázad múltán újraolvasva, inkább az a feltûnõ, hogy Szabó Ervin felfogását Pándi – jõllehet természetesen negatív értékítélettel – korrekt, tárgyilagos módon ismerteti és értelmezi. Annál igazságtalanabb Bresztovszkyval szemben, akiben pedig az ötvenes évek mûvészet szemlélete és politikája igazi õsére található voltna, ha a tûdõbaja miatt még a háború idején Svájcba került és 1922-ben elhalálozott Bresztovszky nem esett volna az „opportunistá szociáldemokrata” kategóriájába.

irodalmat, s tagadja *minden* párt irányító-lendítő szerepét a művészet területén. Természetesen abban sem téved, hogy Szabó irodalmi nézetei nem függetlenek a szocialista párt és a mozgalom általános kérdéseiben vallott felfogásától. A befolyásért és hatalomért küzdő Szociáldemokrata Párt álláspontját vele szemben Bresztovszky képviselte, becsületesen és nem is színvonaltalanul. Szabónak arra az ironikus érvére, hogy a proletariátusnak „kenyere nincs még, tudása nincs még . . . de saját tudománya, művészete, irodalma – az már van”, azzal vág vissza: a proletariátus tudománya is, irodalma is olyan, mint a kenyere: még szegényes, kevés, keletlen, de *van*. És ha kevés is, ha nem mindig a legjobb ízű is: vagyunk, akiknek kell ez az irodalom!”

A vitázók másról és más nyelven beszéltek, nem is értették egymást.

Bresztovszky a mozgalom napi érdekeit képviselte, Szabó viszont a jövőbe nézett. Felfogása mára utat tört magának a marxista irodalom- és művészetszemléletben, s helyenként már a kulturális politikában is.

Kétségtelen szépséghibája Szabó vitacikkeinek, hogy álláspontját nem szembesíti *saját* korábbi esztétikai nézeteivel. De amikor Bresztovszky emlékezteti rájuk a vita végén, ezt a világos választ adja:

„én boldog vagyok, ha valamely megismerés kétségek után erős meggyőződésé, hitté formálódik bennem; de boldogtalan volnék, ha azt kellene hinnem, hogy mindaz, amit tíz év előtt hittem, ma is igazság számomra”.

„Irodalmi Őr”

Szabó Ervin 1914-es irodalmi fellépésének valamelyes közvetlen felszabadító és ösztönző hatása is volt – elsősorban a párttól független szocialista irodalom kibontakozására.

Kassák Lajos részletesen leírja, hogy a háború kitörése utáni eszmei zűrzavarból kiutat keresve, miként idézte fel a

proletárköltészet-vitát, s merített erőt Szabó – látszólag éppen nem forradalmi – kritikus gondolataiból:

„Szabó Ervinnek volt igaza. Azzal, hogy valaki a pártfrázisokat versbe szedi, még nem csinál művészetet . . . Szabó Ervinnek igaza volt a művészetre vonatkozólag, és ez áll az egész szocialista nevelésünkre is.”³⁰

Szinte természetes, hogy a „Tett” első számát Szabóhoz vitte el, akitől meg is kapta a remélt bátorítást és erkölcsi támogatást. „Örülök neki, hogy olyan komolyan vesz bennünket, hogy értékeket talál bennünk” – írja Kassák a Fővárosi Könyvtárban tett látogatásáról.³¹

De Szabó Ervinnek ez időben mégis inkább más irányú irodalmi kapcsolatai szövődtek, elsősorban a könyvtárral szomszédos Franklin-Társulatnál dolgozó Schöpflin Aladár révén.

1916-ban előbb tervezgetések, majd komoly előkészületek folynak Schöpflinnel és Kőhalmi Bélával egy Irodalmi Ór című „könyvtári és kritikai szemle” megindítására. Az új, 4–5 ív terjedelmű havi folyóirat, mely címét az 1840-es évekbeli Életképek mellékletéről kölcsönözte, az 1913 óta megjelenő Könyvtári Szemle továbbfejlesztése lett volna. Ez utóbbi alkotta volna, továbbra is Kőhalmi Béla szerkesztésében, az új folyóirat egyik felét, a másikat pedig a Schöpflin vezetésével indítandó Kritikai Szemle. A két rovat egységét Szabó Ervin főszerkesztősége biztosította volna. Kőhalmi Béla egy késői visszaemlékezésében részletesen beszámol az előzményekről és a tervekről,³² de szerencsésen fennmaradt egy egykorú

³⁰ *Egy ember élete*. Bp. 1932. II. rész, 3. köt. 49.

³¹ Uo. 167.

³² *Szabó Ervin egy tanítványának emlékeiből Szabó Ervin 1877–1918*. Bp. 1968. *Főv. Szabó Ervin Könyvtár* 285–286. Szerk. Remete László.

dokumentum is, az Irodalmi Őr nyomtatott prospektusa,³³ amely a tervezett új irodalomkritikai rovat szükségességét a szinte áttekinthetetlené vált könyvterméssel, az irodalom és az olvasók közötti „szakadék” kialakulásával indokolja, feladatát pedig így jelöli meg:

A Kritikai Szemle, mint új része a folyóiratnak, arra fog szolgálni, hogy teret nyisson irodalmunk legelhanyagoltabb és legszervezetlenebb ágának, a könyv-kritikának. Figyelemmel akarjuk benne kísérni a magyar irodalom minden jelentősebb termékét, szépirodalomét és tudományosét egyaránt... Ily viszonyok között meg vagyunk győződve, hogy kritikai szemlénkkel szolgálatot teszünk az irodalomnak és az olvasónak egyaránt.

Az új folyóirat 1917 januárjában indult volna útjára, de a terv az utolsó pillanatban meghiúsult, Közhalmi szerint a háborús papírhányag miatt. Szabó Ervin egy levelében más magyarázatát adja a kudarcnak:

„Az Irodalmi Őr tekintetében Pintér Jenő rosszul informálódott. Megindulása egyáltalán nem múlt a munkatársak hiányán. Egyrészt – főleg a szellemi tudományokra nézve – máris sok (és kezdetre elegendő) ígéretünk volt. A lap azért nem indult meg, mert a kiszemelt szerkesztő (Schöpflin) akkor mondott le, amikor már lehetetlen volt januárra új szerkesztő alatt szervezkedni; ő pedig egészen más okból mondott le. Most persze – legalább őszig – alig lehet szó róla”.³⁴

A kritikai folyóirat terve azonban – talán a felgyorsult háborús események hatására – a jelek szerint végképp lekerült a napirendről. Schöpflin visszalépésének okáról nincs közelebbi adat. Mindenesetre semmi sem mutat arra, mintha Szabóhoz fűződő viszonyában ez bármiféle törést okozott volna. Ellenkezőleg: Szabó neki köszönhette élete utolsó és

³³ *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Szabó Ervin-gyűjtemény.* A prospektus szövegét Remete László volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

³⁴ Szabó Ervin levele Imre Sándorhoz. Ráday Levéltár, Imre S. gyűjt. 38.

mindenképpen legfontosabb irodalmi kapcsolatát: Babits Mihály barátságát.

„A költő és a szociológus” megismerkedésének történetét maga Schöpflin mondja el egy harminc évvel későbbi cikkében,³⁵ s visszaemlékezését teljes mértékben hitelesíti az a tizenhárom Szabó Ervin-levél, amely további két évtizeddel később került elő Babits hagyatékából.³⁶ Heiyesbitésre csupán a Centrál-kávéházban történt bemutatás dátuma szorul, amelyet Schöpflin 1917-re tesz, holott az első levél már 1916 júliusában íródott.

Schöpflin emlékezéséhez és a levelezést publikáló Gál István kommentárjaihoz tárgyilag keveset lehet hozzátenni. Ismert ténynek vehető, hogy Szabó Ervin *Imperializmus és tartós béke* című 1917-es előadása inspirálta Babits *Free trade* című versét; hogy Szabó akarta kiadni (bizonyára az Irodalmi Őrben) Babits Kazinczy-tanulmányát, hogy ő beszélte rá a költőt Kant *Örök békéjének* lefordítására, amely a Szabó és Jászi által alapított Új Magyarország könyvkiadó társaság sorozatában jelent meg 1918-ban; hogy bevonta Babitsot a Világ napilap *Élet és tudomány* című tudományos tárca-rovatának munkatársai közé és azokba a bizalmas megbeszélésekbe is, amelyek a háború utolsó két évében az értelmiségnek a béke, és a háború utáni új világ megteremtésével kapcsolatos feladatai körül forogtak.

Kétségtelen, hogy barátságuk és szellemi együttműködésük azoknak az éveknek legégetőbb kérdése, a béke jegyében

³⁵ *Egy Babits-vers története*. Tovább, 1947 máj. 30.

³⁶ A leveleket közli és kommentálja Gál István: *Babits és Szabó Ervin barátsága*. Jelenkor, 1968. 1008–1013. Háború alatti kapcsolatukról további adatokat szolgáltat ugyanő: *Babits a világbékeért*. Filológiai Közöny, 1967. 362. A kapcsolat egyébként 1911-ig nyúlik vissza, amikor Szabó – Hatvany közvetítésével – állást ajánlott fel a könyvtárban a Fogarason tanárkodó Babitsnak, aki azonban végül Újpesten kapott tanári állást. Lásd: *Levelek Hatvany Lajoshoz*, Bp. 1967. 126. és 632.

fogant. Említett előadásának egyik mottójául Szabó Ervin a *Húsvét előtt* egy részletét választotta, s magában az előadásban is – bár név nélkül – Babitsot idézi: „ebben a háborúban a hitetlenek hívökké lettek, s a hívők elvesztették hitüket”.³⁷ Kettőjükre alkalmazva: a háború Babitsot a tömegek, a forradalmi pacifizmus, az addig megvetett politikai cselekvés felé hajtotta, Szabót viszont a materialista determinizmustól még inkább elfordította az etikai és esztétikai értékek – Babits értékei – felé. Félúton találkoztak, éppen akkor, amikor a legtöbbet nyújthatták egymásnak. Sok alkati hasonlóságukon túl ez lehet a magyarázata e viszonylag késői barátság gyors, szinte szenvedélyes kibontakozásának. Mint Schöpflin írja:

„Sűrűn, néha hetekig minden nap találkoztak. Meglepetve láttam, hogy bár a szellemi élet oly különböző területein élnek és dolgoznak, mennyi érintkezési pontot tudnak találni... Kiderült, hogy Szabó Ervin jól van tájékozva irodalmi dolgokban is.”

Fennmaradt rövid leveleiben közös látogatásokra, kirándulásokra, nyaralásokra invitálja Babitsot. Az utolsóban, két héttel halála előtt, egy illusztrált mesesorozat tervét kéri tőle, s mivel a költő is éppen betegeskedik, megvallja: „Nagyon nélkülözlek”.³⁸

Sok politikai-ideológiai kudarca után Szabó Ervin az irodalom körüli bábáskodásban találta meg új tevékenységi körét, korábbi irodalmi melléfogásai után pedig élete végén kora egyik legnagyobb költőjének lett barátja, pártfogója és politikai tanítója. Babitscsal, Schöpflinnel és körükkel való kapcsolatának a forradalmakat megelőző évek és hónapok s a jövő szempontjából is jelentősége volt, mert e kapcsolat a szocializmus és a széles értelemben vett modern nemzeti irodalom együttműködésének lehetőségét példázta és megvalósulását készítette elő.

³⁷ *Imperializmus és tartós béke*. Bp. 1917. 41.

³⁸ Szabó Ervin levele Babitshoz, 1918. szept. 14. OSzK Kézirattár, Babits-hagyaték. Közli Gál, id. h.